

„GYARLÓ ÖRÖMÖK BOLDOG ÉNEKESE”

Berda József indulása

1

Kritikusai, méltatói, elemzői Catullus és Walt Whitman, Rabelais és Assisi Szent Ferenc, Villon és Kassák, Rousseau és Jeszenyin, Francis Jammes és Jean Follain nevét írták le vele kapcsolatban a leggyakrabban. Meg József Attiláét. „Íme egy tótszemű József Attila! Őszintébb csavargó, de szelidebb legény. Több benne a franciskánus-vér s lanyhább az akasztófahumor” – írta róla 1930-ban, *Öröm* címen megjelent, harmadik kötetét bírálva Németh László.¹

A kritikusok által jelzett párhuzamokban sok az igazság! Walt Whitman és Kassák Lajos példája nélkül aligha jöhetett volna létre a szabad versnek az a változata, amelyet ő valósított meg a húszas évek közepe táján. A villoni vagy rabelais-i vaskosság, kíméletlen szókimondás, merész szabadszájúság éppúgy hozzátartozott költészetéhez, mint a sóvárgás a Szent Ferenc-i jámbor tisztaság iránt.

Hogy szellemi-erkölcsi-költői családfáját milyen jól ismerte és milyen öntudatosan vallotta rokonságát a klasszikus elődökkel, az egyik 1933-ból származó, Várkonyi Nándornak szóló leveléből² is kiderül, amelyben azért háborog, mert az ügyészség *Örökkévaló szagok éneke* című verse miatt sajtó útján elkövetett „közszemérem elleni vétség” címen eljárást indított ellene. „Így jár a költő – panasolja a levélben – ha az ügyész urak nem ismerik a különbséget erotika és pornográfia között: ha nem ismerik Catullust, Villont, Csokonait, Janus Pannoniust, Goethét . . .” Tizenegy évvel később, amikor Baumgarten-díjat kap és ennek kapcsán Milotay István szélsőjobboldali napilapja, az *Új Magyarország* oly módon akarja a költővel együtt a díjat osztó testületet is kompromittálni, hogy összefüggésükből kiragadott részleteket ad közre erotikus verseiből³, hasonlóképpen nyilatkozik. „Ezeket a verseket – írja ismét Várkonyi Nándornak⁴ – különben sem szégyellem: főpap rokonaim vannak ebben. Pl. Janus Pannonius és Rabelais.”

Kritikusainak utalásaiból vagy a költő öngazoló szándékú őskereséséből azonban végképp nem szabad olyan következtetéseket levonni, mintha Berda a világirodalom klasszikusainak örökségében dúskál, az elődök nyelvi-formai vívmányait magához hasonító *poeta doctus* lett volna.

Berda nem volt „tudós költő”, hanem nagyon is gyötrelmesen induló, végig csak anyanyelvén olvasó autodidakta, aki az elemi iskola négy osztályát is nehezen végezte el, majd mikor inasnak adják az angyalföldi Láng-gépgyárba (ahol apja, a csehországi Hvozďaról bevándorolt Berda Máttyás betanított kazánkovácsként dolgozott), a lakatos szakmát se tanulja ki.

Zelk Zoltán szerint⁵ Berda „nem tartozott az úgynevezett művelt költők közé, de tudott sok mindent, amit más költők nem tudtak”. Ha viszont a műveltség fogalmán nem elsősorban az ismeretek felgyülemlett halmazát értjük, hanem a készséget a lényeg kiválasztására, akkor elmondhatjuk, Berda

¹ NÉMETH László: *Berda József: Öröm*. Nyug. 1930. I. 67., és N. L.: Két nemzedék, Bp. 1970. 243.

² VÁRKONYI Nándor: *Emlékezés Berda Józsefre*. Életünk, 1967. I. 82–92.

³ *A Baumgarten-díj nyomában*. Új Magyarország, 1944. febr. 24., 44. sz. 5.

⁴ VÁRKONYI Nándor: i. m.

⁵ Berda Józsefről Zelk Zoltánnal. Bihari Sándor televíziós beszélgetése. Elhangzott 1978. január 22-én. A beszélgetésből részleteket közölt a *Látóhatár* (1978. április. 184–186.). Köszönettel tartozom Zelk Zoltánnak, aki a beszélgetés teljes szövegét rendelkezésemre bocsátotta.

mindent megtanult ahhoz, hogy önmagát kifejezze, hogy önálló és öntörvényű világát kialakítsa. Kassákhoz, Villonhoz, akinek költészetét Faludy György átköltése közvetítette számára, Walt Whitmanhez, akit Pásztor Árpád tolmácsolásában ismert meg (a *Nyugat* 1920-as évfolyamában megjelent Whitman-fordítás szövegét lapkivágatban élete végéig megőrizte⁶) – és másokhoz, akik hatottak rá, akiktől tanult, nem a véletlen sodorta, hanem fejlődésének, költővé válásának természetes folyamata és belső kényszere.

Sorsának alakulására, lírájának kibontakozására mindaz érvényes, amit Kassák Lajos az auto-didakták művészetének születésével kapcsolatban olyan ragyogóan fogalmazott meg⁷: „az autodidakta első művészi megnyilatkozásai hajnalhasadás a sötétségben, kapunyitás a tévelygők előtt, a család, sőt az osztály egy fokkal való felemelkedését jelenti, és mindennekfölött jelenti a nyers, magába nyomorított egyéniség előretörését, a végtelen meghódítására irányított akarat megszületését, egy szóval az én eszmélését a káoszban. Nem befejeződése valaminek ez a pillanat, hanem kezdete valami soha be nem fejeződő folyamatnak, azonosulás a dolgokkal és mégis fölébekerülés azoknak a szellem szárnyain.”

Csakhogy Berdával kapcsolatban, mert mindennekelőtt az evés, ivás, alvás, szeretkezések, kóborlások és boldog lustálkodások örömeinek vált költő-apostolává, és mert napjait a látszat szerint, de többékevésbé a valóságban is a csavargók és naplopók módján élte, hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy a kifejezés készségének alakításáért, a külső-belső káosz leküzdéséért, alkata törvényeinek felismeréséért, egyénisége felszabadításáért, hangjának megtalálásáért milyen nehéz, hosszú és makacs küzdelmet kellett vívnia, mint mindazoknak, akiknek mindent előlről kell kezdeniük és maguknak kell megszerezniük.

Arról, amin már túljutott, amin sikerült átvergődnie, barátainak sem nyilatkozott szívesen. Szűkszavú önéletrajzi feljegyzései sem szólnak útkereső éveinek küzdelmeiről és válságairól. Fiatalkori költészete viszont tele van vívódó, a maga formáit kereső, önmagát vallató, önmagával vitatkozó és pörlekedő versekkel:

Hajh, Berda József, mily szánalmas figurája vagy magadnak!
csak gyártod a pongyola verseket és kicsúfoltatod
magad taknyos kölykökkel, hogy szerettesd magad!
Prédikálsz nekik az Új Morál-ról, –
míg magad észre se veszed, mennyire
a mocsárban dagadsz!
Hirdeted a nagy Életközösséget
és te vagy a legirigyebb zsarnok!
Barátaid vannak, akik megértik
komplikált egyéniséged és te
nem hagyod magadnak megértetni
a mások öngyilkos igazát

És te vagy az a Berda József,
ki harcot hirdet az esztétika ellen,
mindannak ellenére, hogy kéjenc katalógusa
vagy minden esztétikai túltengésnek!
Hirdeted a logikát és sokszor
magad leszel rabjává a paradox teóriáknak!

⁶ Köszönettel tartozom Schwott Lajosnak, aki Berda József általa megőrzött kéziratos és lapkivágatokból összeállított versgyűjteményét rendelkezésemre bocsátotta.

⁷ KASSÁK Lajos: *Csavargók, alkotók*. = K. L.: Csavargók, alkotók, Bp. 1975. 79–122.

Megtagadod az istent és bután-félelmes
perceidben úgy könyörögsz hozzá, mint egy
bigott szentolvasás asszony!
Minden vagy te, Berda József!
Ember, állat,
hivő, hitetlen,
tisztességes, gazember
konzervatív, anarchista,
degenerált, épelméjű
– és még ki tudja mi minden!

(*Mea culpa – ego . . .*)

2

Első verskötetete 1926-ban *Áradás* címen, Szabó Lőrinc bevezetőjével, Kardos Brúnó címlaptervével jelent meg Újpesten.

Akkor már egy évtizede Újpesten élt. Angyalföld után, ahol született, iskolába járt és inaskodott, maga választotta még kamaszfövel új (és egyben végleges) lakóhelyéül Újpestet, a fővárossal szomszédos, azzal teljesen összeépült, de közigazgatásilag 1950-ig független, gyorsan fejlődő iparvárost.

Gyermekkoráról, kamaszéveiről, valamint életének arról az időszakáról, amely irodalmi pályájának kezdetét közvetlenül megelőzte, csak szűkszavú nyilatkozatait ismerjük. „1902-ben születtem Budapestén, az akkori alvilág városnegyedében, a „sötétnek” csúfolt Angyalföldön – mondta 1948-ban elhangzott rádiónyilatkozatában⁸ –. Apám kazánkovács, anyám mosogatónő volt jobb módú háznál. Szemérmesen vallom be: autodidakta vagyok. Összvégeztségem négy elemi. Erről nem szívesen beszélek, mert sokan kultuszt csinálnak ebből. Autodidaktának lenni nem mindenáron erény és nem mindenáron bűn. Erény – maga a Mű. . . Apám és testvéreim mind harcos szocialisták voltak, ők akarták mindenáron, hogy lakatos legyek, beadtak inasnak a Váci úti Láng-gyárba, de nyugtalan természetű kamasz lévén akkor – egy évvel a szabadulás előtt otthagytam a gyárat. Voltam kifutó, gyári hordár, könyvügynök, sőt házszálon múltott, hogy nem léptem a szerviták rendjébe – fráternek. Végül később újra a könyvügynökséghez tértem vissza –, szocialista szemináriumokra jártam, s körülbelül innen kezdődik kapcsolatom az irodalommal. Körülbelül tizennyolc éves koromban kezdtem csak verset írni. Első versem egy újpesti liberális hetilapban jelent meg.”

Nyugtalan természetének, csavargó hajlamainak a kialakulásához bizonyára hozzájárult, hogy tízéves korában félárva lett. Anyja, Gloncsák Teréz, aki nyolc gyermeket hozott a világra, 1912-ben agydaganatban meghalt.

Az iskolából, inaskodásból kikopott kamaszfiú az angyalföldi utcagyerekek életét élte. Ha tehetne, a Gömb utcából, majd miután onnan tovább költöztek, a Teve utcából elcsavargott a Váci út és a Duna között húzódó, akkor még fás, bokros, mocsaras Vizafogóra, (amely nevében hajdani híres halászatok emlékét őrzi, mert itt ejtették zsákmányul a halászok a Fekete-tengerből ívás idején felvándorló vizákat), a Rákospatak környékére, egészen a Duna-parti erdőig. Itt tanul meg gombászni, vadmadár fészekből tojást szedni, gyíkot, pióccát, sündisznót fogni. A vízben, növényzetben, vízimadarakban, apró erdei-mezei állatokban gazdag városszéli ősvilágban kerül közel a természethez, amellyel élete végéig meghitt és eleven kapcsolatban marad. A 30-as évek közepén fájó nosztalgiával idézi fel gyermekéveinek birodalmát:

⁸ *Berda József kiadatlan önéletrajza*. Népszabadság, 1969. szept. 28.

Gyermekkorom hajdan boldog vidéke, szomorú látni, mily szegény, mennyire csupasz lettél! Hová lett a sötét Duna-parti erdő, hol oly sokat fürödtem nyaranta a piócákkal teli állóvizekben játszótársaim víg seregével? Őreg fák alatt kanyargó, szeszélyes Rákospatak, s te régi Vuk-gyár a gát mögött, szóljatok meg már: mely ördög irtott ki titeket? Mint idegen arc, úgy bámul most reám e vidék, mintha csak intene: nincs mit keresned többé e tájon! Marnyica néni se mosogat már, nem súlykolja a beázott ruhát a tavaszi parton: meghalt ő is azóta, mint minden érzelmes s mulandó szépsége e világnak, mely nem jó vissza soha már, akár a tündöklő ifjúság.

(Vízafogó)

Bátyjai, a nehéz munkát végző, öntudatos szakmunkások nem jó szemmel nézték kóborlásait, csavargásait. Nem akartak belenyugodni abba, hogy nem tanult szakmát. Amikor pedig az is kiderült, hogy ministrálni jár a karmeliták Huba utcai templomába, sőt önkéntes inasként, alkalmi munkásként egyre több időt tölt a papok rendházában, végképp tűrhetetlenné vált otthon a helyzete.

Végül szidalmak, veszekedések, verések elől elmeget otthonról és (nővéreinek visszaemlékezése szerint) talán már 1916-ban Újpestre kerül. Itt ágyrajáróként lakik az Arany János, Templom, Dugonics, Irányi Dániel, Aradi, majd 1933-tól 1966-ban bekövetkezett haláláig a Szent Gellért utcában, amelyet az ötvenes években Gellért utcának kereszteltek át, majd 1970-től Berda József utca lett.

Azt, hogy miként került Újpestre, ki hívta oda, mi vonzotta, a véletlen sodorta-e, vagy volt-e valamiféle elképzelése élete maga választotta új színhelyéről –, ma már nem lehet megállapítani.

Annyi biztos, hogy az élelem és a lakbér olcsóbb volt Újpesten, nyilván az ágyrajárónak is kevesebbet kellett fizetnie. Másrészt érdeke volt, hogy minél messzebb kerüljön a családtól, bátyjainak hatalmi körétől.

De írói jövője szempontjából is jól választott, amikor a családból kiszakadva Újpestre költözött. Kezdő költőként olyan környezetet talált ott, amely nem nyomta el, hanem elősegítette és inkább jó irányba terelte kibontakozását.

Általában persze nem lehet azt mondani Újpestről, a gépgyárak, bőrgyárak, hajógyárak, vegyszeti és faipari üzemek városáról, hogy olyan hely, amely „poétának való”. Múltjában, létében, szerepében inkább idegen a műszak világától. Mesterségesen létrehozott város, amely gyorsan és a hazai urbanizációs hagyományaitól eltérően, monográfusának, Ugró Gyulának a megállapítása szerint „amerikai módon”⁹ fejlődött. Történetének kezdetei csak az 1830-as évek elejére nyúlnak vissza, amikor Károlyi István gróf, a főtí uradalom birtokosa, Rákospalotához tartozó pusztájából szőlőtermelésre bérbeadta a váci országúttól keletre fekvő területet, amelyen az első bérlők Új Megyer néven hegyközséget alakítottak, és a legnagyobb szőlő bérlője, Mildemberger Márton felépítette az első házat. Néhány évvel később egy-két gazdag, vállalkozó szellemű, felvidéki zsidó család, a Löwyk, Neuschlossok, Wolfnerek a szőlőtermelők által bérelt területtől délre telepedtek le, a grófi uradalom engedélyével bőrfeldolgozó üzemet, falerakatot létesítettek, italméresi jogot kaptak. Vállalataik létrehozásával indult meg az urbanizálódás folyamata és kezdődött el Újpest kialakulása.

A Károlyi-uradalom gazdasági érdekeinek megfelelően továbbra is támogatta a bevándorlásokat, új üzemek, vállalkozások szervezését. Minden megkötés nélkül engedélyezték új gyárak alapítását, a legkülönbözőbb iparágak gyakorlását. Engedményeikkel a település ipari-kereskedelmi jellegének megőrzését és továbbfejlesztését kívánták biztosítani.

⁹ UGRÓ Gyula: *Újpest*, Bp. 1932. 532.

Az első évtizedekben még a kisipar volt túlsúlyban, majd az 1860-as évektől kezdve a nagyipar is fejlődésnek indult, Újpest egyre inkább gyárnegyedé alakult. A lakosság lélekszáma is rohamosan emelkedett. Sokan jöttek az ország legkülönbözőbb vidékeiről az újpesti gyárakba, de még több volt a jövevények között a cseh-morvaországi, galíciail, németországi bevándorló. Az újonnan jöttek közül kevesen akartak végleg megtelepedni Újpesten. A többség számára a gyár csak munkaalkalmat jelentett. Átmenetinek tekintették újpesti tartózkodásukat, inkább a fővárosban szerettek volna gyökeret verni. Munka végeztével pálinkamérések, kocsmák, bordélyházak várták őket.

A századfordulón megyorsult ipari fejlődés egyre indokoltabbá tette, hogy Újpest, amely ekkor már az ország legnépesebb nagyközsége (lakóinak száma 1906-ban az 53 ezret is meghaladja), hivatalosan is várossá alakuljon. 1907-ben nyilvánítják végre „rendezett tanácsú” várossá.

Ettől kezdve Újpest ipari fejlődése, urbanizálódása még nagyobb lendületet kap: megoldódik a csatornázás, létrehozzák a vízműveket, bevezetik a villanyvilágítást, felépítik a tisztviselőtelepet, továbbfejlesztik a gimnáziumot, néhány középülettel, modern üzletsorral kialakítják a város centrumát.

Amikor Babits Mihály 1911-ben mint fiatal tanár a messzi és csendes dél-erdélyi Fogarásról Újpestre kerül, még javában folynak az építkezések, átalakítások, nagy vállalkozások. Élete új környezetéből az ragadja meg, azt éli át és azt vetíti majd ki regényében, a *Kártyavárban*, ami számára nyugtalanító, gyanús és harmóniátlan, de a lázas nyüzsgésben egy nálunk még szokatlan, nagyvárosi létforma jelentkezését is megérzi: „Újpest, rögtönzött üzletváros, vegyes nép, jasszok, amerikaias sivárság.” „A városi élet ellenszenvesen s mégis izgatóan csapott meg: mint a magyarság életének egy új és különös fázisa. Újpest, Budapest életének e nagy kicsapódása és lecsapódása, feltárta előttem a Város legmélyebb, legvégzetesebb, legkeserűbb ízét, mint egy végzetes italét a keserű salak.”¹⁰

Bármilyen megyőző is Babits vallomásának szubjektív hitele és bármennyire is azt sugallják szavai, hogy jobb, ha egy költő elmenekül Újpestről, mintha megtelepszik itt, egy lassan kibontakozó, nehezen induló autodidakta esetében, mint amilyen Berda is volt, sok mindent könnyebbé tett, hogy olyan helyre került, ahol önálló kulturális élet alakult ki, ahol mindig volt valami mozgolódás, szervezkedés, tömörülési és lapalapítási kísérlet.

Mindennek az előzményei természetesen olyan időkre nyúlnak vissza, amikor a várossá alakulás folyamata még távolról sem fejeződött be. 1860-ban már olvasókör működik Újpesten, 1875-ben pedig népkönyvtárat szerveznek, 1877-ben megalakul az Újpesti Ifjúsági Önképzőkör, amely később Újpesti Közművelődési Kör néven folytatja működését és a helyi szabadkőműves páholy irányítása alá kerül. 1904-ben a szabadkőművesek Világosság-páholya nyilvános könyvtárt hoz létre, amely később a város tulajdonába megy át.

Ha a tradíciók tekintetében szegényesebb volt is Újpest, mint történelmi múltú városaink, több vonatkozásban fogékonyabbnak bizonyult újabb kezdeményezések, bátrabb kísérletek befogadására. 1908-ban például a korabeli sajtó szerint az újpesti közönség lelkesen fogadta a Thália Társaság vendégszereplését, Ibsen, Hebbel, Heijermans, Wedekind drámáinak színrevitelét. 1911-ben Papír Sándor létrehozza a város első állandó jellegű színházát, az Újpesti Népszínházat, amely sok nehézséggel küszködve az igazgató korai halála után is fennmarad, és az 1920-as években Blaha Lujza Színház néven folytatja működését.

A képzőművészet iránti érdeklődés is meglepően korán kialakul a gyárkérményfüstös és nyersbőr-szagú iparvárosban. Ennek előzményei még a múlt század második felére vezethetők vissza, amikor a festők témát keresve gyakran mentek Újpest környékére, és szívesen nyitottak műtermet az akkor még ligetes-keres Megyeri úton és annak környékén. Telepy Károlynak, Lotz Károlynak, Mednyánszky Lászlónak, Perlmutter Izsáknak is volt műterme Újpesten. 1900-ban az újpesti *Társadalmi Lapok* már arról ír, hogy Újpest szoros és szerteágazó képzőművészeti kapcsolatai indokoltá tennék, hogy olyanfajta művészi csoport alakuljon itt, mint a szolnoki vagy a nagybányai iskola. Ha ez az ötlet nem

¹⁰ Idézi ÉDER Zoltán: *Babits a katedrán*, Bp. 1966., 79, 134.

is valósult meg, 1899-től kezdve helybeli és más iskolákhoz tartozó művészek (Bachmann Károly, Edvi-Illés Aladár, Kacziány Ödön, Kádár Béla, Kernstok Károly, Pállya Celesztin, Pörge Gergely, Perlmutter Izsák, Telepy Károly, Turmayer Sándor) gyakran szerepeltek együtt az újpesti Közművelődési Kör kiállításain, az újpesti vagyonos polgárság egy része pedig vásárlásaival a helyi festőművészek támogatójává vált.

A város szellemi arculatára a századfordulótól kezdve az is jellemző, hogy már az újpesti proletáriátus is keresi azokat a formákat, amelyeknek a keretein belül megvalósíthatja és kielégítheti művelődési igényeit. Az Újpesti Munkásképző Egylet műkedvelő gárdája 1895-ben Hauptmann *Takácsok*, 1903-ban Gorkij *Éjjeli menedékhely* című drámáját adja elő. 1909-ben felavatják a Munkásotthon, amely az újpesti munkások kulturális életének válik központjává, és az marad 1944-ig, a német megszállás bekövetkezéséig. 1919. március 30-án a *Ma* rendez Újpesten matinét, amelyen Kassák és Mácza János ismerteti a folyóirat körül kialakult mozgalom törekvéseit.

Amikor pedig a forradalmak bukása után a Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetsége (ismertebb nevén a MIMOSZ) mozgalmat indít a munkáskultúra fellendítésére, a zászlóbontás 1921–22 telén szintén az újpesti Munkásotthonban történik.¹¹ A mozgalom elvi alapját azok a manifesztumok¹² tartalmazzák, amelyekben Hevesy Iván és Palasovszky Ödön a „haladó szocialista művészet” törekvéseit fogalmazta meg. („*Új. művészetet! A tömegek kultúráját! Le a penészvirágokkal! Áhítatos nagy művészetet a millióknak! A fölszabadult ember művészetét! Ki az utcára a tömegek elé!*” – olvasható az 1922-es manifesztumban.)

Berda József pályája szempontjából természetesen annak volt a legnagyobb jelentősége, hogy Újpesten önálló sajtója volt, hírlapjai, hetilapjai, időnként egy-egy folyóirat is, amelyeknél kezdő író sokkal könnyebben tudta írásait elhelyezni, mint a fővárosban megjelenő országos jellegű orgánumnál. 1884-ben *Újpest* címen jelent meg az első helyi hírlap, amelyet aztán számos egyéb, különböző politikai felfogást képviselő, többnyire nem hosszú életű lapok sora követett.

Sajnos semmi közelebbit nem tudunk azokról a „szocialista szemináriumokról”, amelyekről Berda irodalmi tájékozódásának kezdetét számította, de aligha véletlen, hogy amikor 1922-től kezdve első írásai feltűnnek az újpesti sajtóban, annak a martosi Mórocz Jánosnak¹³ a köréhez tartozik és radikális szemléletű lapjába dolgozik, aki kevéssel előbb szabadult a zalaegerszegi internálótáborból, ahová baloldali újságírói múltja és az ellenforradalom antiszemita akcióinak elítélése miatt került.

Fennmaradt egy fénykép 1924-ből, amely Mórocz Jánost, az *Újpesti Híradó* lapkiadó-szerkesztőjét munkatársai, Pásztor Andor, Kulcsár László, Várhegyi József, Berda József és Tesseni T. Jenő társaságában örökítette meg. A negyvenöt éves szerkesztő körül csupa húszegynéhány éves fiatalember: inkább szépirodalmi sikerre vágó „író-jelöltek”, mint hivatásos újságírók, akiket a szerkesztő a hirdetések és az eladott lappéldányok árából fizetett.

Meglepő, hogy a jórészt alkalmi zurnalisztákból álló fiatal gárda milyen határozott karakterű ellenzéki lapot tudott létrehozni, amelyet annak betiltása után a szerkesztő négy-öt hetenként mindig más és más címen indított újra.

¹¹ vö.: PALASOVSZKY Ödön: *Emlékeim a baloldali kultúrunka kezdeteiről*. Kritika, 1976. 8. sz. 13–15.

¹² HEVESY Iván: *A művészet agoníája*, Nyug. 1921. II. 1513–1520., HEVESY Iván: *A művészet agoníája és reinkarnációja*, Bp. 1922. 32., PALASOVSZKY Ödön: *Új stáció*. Manifesztum, Bp. 1922., PALASOVSZKY Ödön–HEVESY Iván: *Új művészetet!* Kiáltvány a tömegek kultúrájáért. Bp. 1922., 14. Újabb kiadás: KOC SIS Rózsa: *Igen és nem*, Bp. 1973. 561–570.

¹³ Mórocz János (1879–1944) író, újságíró, pályáját vándorszínészként kezdte. Újpesten rövid életű hetilapokat szerkesztett. 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején a város kulturális életének aktív résztvevője. 1919 őszén elhurcolták az ellenforradalmi különítményesek. 1920–1921-ben Hajmáskéren és Zalaegerszegen volt internálva. Szabadulása után demokratikus szellemű hetilapokat adott ki Újpesten. Lapjainak ismételt betiltása után mindig újabb és újabb címmel adott ki új hetilapot. *Órák és napok egy ember életéből* c. naplószerű művében az internálótáborban átélt szenvedéseit felidézve a fehérterror barbárságát leplezi le. 1937-ben kiadott művében (*A zsidókérdés egy magyar nemes szemszögéből*) az antiszemitizmus ellen foglalt állást.

Az *Újpesti Híradó* irányvonalára jellemző, hogy 1923 karácsonyán olyan elbeszélést adnak benne közre, amely a politikai foglyok életéről szól, és három évvel korábban a zalaegerszegi internáltak táborigénájában jelent meg először. A következő évben vezércikkben emlékeznek meg az első internacionálé hatvanadik évfordulójáról, hitet téve a szocializmus eszméinek időszerezésével mellett. Riportot közölnek az újpesti nyomortanyákról, a pamutgyárban tapasztalható „középkori” állapotokról, gyermekek éjszakai foglalkoztatásáról, üzemi balesetekről. Beszámolnak a nemzetközi munkaügyi hivatal tevékenységéről, a Vági-féle szocialista munkáspárt újpesti szervezetének megalakulásáról. Támadják a fajvédőket, a cenzura intézkedéseit, gúnyolódnak a *numerus clausus*on, az ellenforradalmi rendszer helyi nagyságain. A napi hírek rovata fölé, a magát keresztény-nemzetinek nevező kurzus felé vágva, Karinthy sorait írják visszatérő citátumként: „*Szűrták Krisztus gyötrelmes keresztjét. De a gyilkost megint hősnak nevezték.*”¹⁴

Hasonló világnézeti-politikai szellemet képviselnek a lap kulturális cikkei is. Figyelemmel kísérik a Munkásotthonban folyó műkedvelő előadásokat, dalos ünnepélyeket. Beszámolnak arról, hogy Forgács Rózsi színművész nő együttese Csehov, Ibsen, Strindberg egy-egy színművét mutatta be a Munkásotthonban. Állást foglalnak amellett, hogy az őszirózsás forradalom idején alakult és később betiltott Vörösmarty Akadémia újra kezdhesse működését. Javasolják, hogy nevezzenek el Újpesten is utcát Ady Endréről. Hírt adnak az újpesti képzőművészeti szabadiskola szervezéséről, és a századforduló idején már megfogalmazott javaslatot felújítva szorgalmazzák, hogy Újpesten is létesüljön művésztelep. Tesseni T. Jenő párizsi tárcákat küld a franciaországi népképviseleti rendszerről, a művész-kávéházakról, a montmartre-i apacstanyák világáról. Kulcsár László cikksorozatában Kassák Lajos¹⁵, Szabó Lőrinc, Komjáthy Aladár, Hevesy Iván portréját rajzolja meg. Berda *Az utolsó 25 év magyar irodalma dióhéjban* című (két folytatásban megjelenő) írásában a *Nyugat* első nemzedékének lírikusait és prózaíróit mutatja be, egy másik cikkében (*A rím halála*) pedig a konzervatív költészettel kapcsolatban fejti ki, meglehetősen vulgáris módon, az ellenérveit.

Berda rövid avantgarde korszakának első versei szintén az *Újpesti Híradó*ban jelentek meg, de előbb szólnunk kell még a *Könnyek útja* c. gyűjteményről, alcíme szerint a „küzdő és kezdő írók első antológiájáról” is, amely 1923-ban Krúdy Gyula előszavával jelent meg a *Tolnai Világlapja* kiadásában, és Berda tizenhat versét mutatta be.

A szerény vállalkozás meglehetősen hangzatos toborzóval indult. 1923-ban egy elbeszéléseket írogató fényképész, Szudár Ernő „a küzdő és kezdő magyar írókhoz” szóló nyilatkozatot ad ki a sajtóban. „Fölhívok minden 'Küzdő és Kezdő' magyar író, különösen azokat, akiknek már megjelent írásuk bármilyen formában (mint jómagamnak is), akik éreznek magukban tehetséget, akik meggyőződéssel büszkén vallják magukat íróknak, küldjék be hozzám írásművészetük egy-egy gyöngyszemét... Én a legjobbaknak íróival személyes összeköttetésbe lépek, megalakítjuk a 'Küzdő és

¹⁴ Az 1920-as évek újpesti sajtójának, ezen belül a Mórocz János által kiadott lapok múltjával kapcsolatban értékes tájékoztatásokat kaptam az egykori munkatársaktól: Pásztor Andortól, Várhegyi Józseftől, Vihar Bélától. Mindazt, amit az újpesti értelmiségi körök radikalizáló hatásával kapcsolatban rekonstruálhatunk, megerősíti és kiegészíti az irodalomban Berdával egyidőben jelentkező Vihar Béla vallomása is, amelyet kevéssel 1978-ban bekövetkezett halála előtt tett: „Világnézeti fejlődésemre jelentős hatással voltak az újpesti írók, közülük is elsősorban Hajdú Henrik... Ő ismertetett meg a zalaegerszegi internálótáborot megjárt újpesti lapkiadóval, martsosi Mórocz Jánossal, aki a sajtóbeli kényszerhelyzet miatt a hetenként változó című újságjaiban (*Újpest, Újpesti Hírek* stb.) helyet adott verseimnek, cikkeimnek. Ilyen módon kerültem baráti kapcsolatba az akkor még szilaj Berda Józseffel, továbbá Pintér Ferencsel... és más kezdő írókkal. Hajdú Henrik ösztönzésére léptem be a Vági-pártba, a Magyarországi Szocialista Munkáspártba.” *Búvópatakok*. A két világháború közötti baloldali folyóiratok szerkesztőinek, munkatársainak emlékezései. Bp. 1976., 24–28.

¹⁵ Kulcsár László írása egyértelmű állásfoglalás az emigrációban élő Kassák Lajos mellett. „...Kassák minden értéke, amely végülis magyar érték és nyelv, a gondolat végtelen termőföldjét gazdagítja. Ahol előbb vagy utóbb helye lesz minden művészeknek akkor is, ha földi életükben mellőzés a sorsuk.” [Kulcsár László] K.: *Kassák Lajos*, Újpesti Híradó, 1925. I. 16.

Kezdő Írók Klubját, választunk saját kebelünkből egy zsűrit, a legsikerültebb munkákból össze fogunk állítani egy kötetrevalót, talán folyóiratot indítunk, amelynek példányait – minden bigott előítéletet félrerúgva – magunk fogjuk terjeszteni.”

Azt, hogy hányan jelentkeztek a felhívásra, nem tudjuk, de fennmaradt egy 1923. VII. 2.-án kelt levelezőlap, amelyen a Kezdő és Kezdő írók bizottsága nevében Szudár Ernő mint szervező, Berda pedig mint titkár arról értesíti Löffler A. Pál újságíró, (aki egy év múlva majd Párizsba emigrál, bekapcsolódik a munkásmozgalomba, és *Horizont* címen magyar nyelvű folyóiratot ad ki, amelyben Berda verseit is közreadja)¹⁶, hogy beküldött munkái alapján felvették a kezdő írók klubjába.

Az antológia megjelenéséről a *Színházi Élet* is hírt adott, és csoportképet közölt a kötet munkatársairól. „*Piros szív van kérem a könyvük címlapján és a szívben lúdtoll-penna: átdöfi a szívet, akiből vér csepeg. Könyvek útja – ez áll a címlapon és hét név alatta, a könyvecske szerzői – olvashatjuk a tudósításban –. Ők a küzdő és kezdő írók, akik bátor, kedves, szép írással jöttek a könyvpiacra, Krúdy Gyula úr előszavával. Az írók közt egy hölgy is van, asszony és hat lángolószemű, tehetséges fiatalember. Így íróluk Krúdy Gyula: 'Íme, ez a kedves hölgy és kedves fiúk, akik megtiszteltek azzal, hogy a kezem után nyúltak, amikor sajkájukból partra érnek: nem kérnek elnézést föllépésükért. Akadnak köztük olyanok is, akiknek neve nem múlik el ezzel a könyvvel.'”*

Berda kivágta a *Színházi Élet* cikkét, aláhúzta (nyilván önmagára vonatkoztatva) Krúdy optimista jóslatát, és a csoportkép alá, amelyen Kálmán László, Berczelly Huba, Keresztes Lajos, Arndt H. Béla, Szudár Ernő és Kunczené M. Zsófia társaságában szerepel¹⁷, ezt írta: *Bár bűn, hogy ezt a lapot megtartottam, de azért itt állhat kuriózumként. (Az ember nem tudja néha, hogy hová pottyan.)*

Számunkra a *Könyvek útja* azért több a pusztá kuriózumnál, mert a benne található tizenhat Berda-írás arról tanúskodik, hogy ő is átment egy bizonyos nyugatos iskolán, utánozta, próbálgatta a *Nyugat* első nemzedékének, Tóth Árpádnak, Juhász Gyulának, a többi nyugatosnak –, de főképp Ady verseinek modorát, stílusát: „*Fertőzön meg vért, velőt a Mámor, | Hogy tomboljon a diadal, | Hogy nyomorék vágyak undok úszkén | Úr legyen minden Fiatal . . .*” | :’

Azok a versei viszont, amelyek az *Újpesti Híradó*ban, majd 1924-ben a Fábíán György szerkesztésében megjelenő *Gong* című folyóiratban¹⁸, illetve első könyvében, az *Áradás*ban kerülnek kiadásra, ha nem is jelentős, nem is kiforrott költemények, már nem a nyugatosok verseinek kezdetleges utánérzései, hanem a maga hangját kereső, világnézetét, magatartását formáló, önmagával és a korszak humánus-közösségi problémáival vívódó költő megnyilatkozásai. Mindez érvényes az *Újpesti Híradó* másik két munkatársával, Kulcsár Lászlóval és Lengyel Miklóssal 1927-ben *Vérző napok* címen kiadott közös kötetében megjelent írásaira is.

A két kötet, az *Áradás* és a *Vérző napok* legtöbb darabja moralizáló-filozofáló prózavers, amelyekben Berda az avantgarde költészet formanyelvén¹⁹ azt kívánja tudatosítani, hogy az egész társadalmi berendezkedés igazságtalan és embertelen, a rendszert kiszolgáló tudomány pedig romlott és tisztességtelen:

¹⁶ Köszönettel tartozom Löffler A. Pálnak, aki Berdával kapcsolatos dokumentumait fénymásolatban megküldte számomra.

¹⁷ A *Könyvek útja* c. antológia a fényképen látható munkatársakon kívül Hoffmann Ernő és a Vér Béla néven publikáló Vihar Béla írásait is tartalmazza.

¹⁸ A *Gong* c. folyóiratban többek közt Gonda Károly, Korvin Lajos, Marton László, Szudár Ernő, Ujváry Sándor, Vihar Béla írásai jelentek meg.

¹⁹ A magyar avantgarde irodalom történetével foglalkozó legfontosabb összefoglaló művek (BORI Imre: *A magyar irodalmi avantgarde* 1. A szecessziótól a dadaig. A magyar futurizmus, expresszionizmus és dadaizmus irodalma. Újvidék, 1969., 2. A szürrealizmus ideje. A magyar szürrealizmus irodalma. Újvidék, 1970., 3. Az avantgarde apostolai. Füst Milán és Kassák Lajos. Újvidék, 1971) sem foglalkoznak Berda költészetének avantgardista időszakával.

Katalógus értelemroncsok
kiszúrnák a világ szemét – kutyakötelességből
és az akadémiák prostituált szelleme
tuberkolozist lehel a perifériákra
a TÁRSADALMI REND pedig éhhalálra
bitangojja a gyengéket.

(Selyem és kukac)

Az ember teljes újjászületésének, az új erkölcs megteremtésének hitében tagadja a magukat túlélő intézmények, normák, viszonylatok létjogosultságát. Szemléletét az avantgarde optimizmusa határozza meg, embert és világot átfarmáló igénye, a társadalmi és morális problémák iránti fogékonysága, a modern civilizáció és technika diadalában bízó gépkultusza:

Az Ember bizonyára azért született,
hogy sokat nevesse és szeresse az életet.
Csak azért is jogunk van önmagunkhoz!
Ha őseink kilépnének sírjukból
nagyokat ámulnának
és számárnak titulálnák magukat.
De még mindig keveset csináltunk.
Kiszórtuk a földre a belénk-duzzadt Isten szikráit . . .
Nemsokára már a templomok oltárát foglaljuk el,
mert mégis nevétséges, hogy a rádió, telefon, repülőgép
és felhőkarcoló halhatatlan királyát szobrokban
és rossz újságcikkekben elsikkaszták.

(Az ég alatt: táncolni kezd a világ)

Egyezően a korabeli avantgarde költészettel, amelyben a forradalmak bukása után, a társadalom átalakításának programjával szemben előtérbe került az új ember megteremtésének, az individuum „forradalmának” a gondolata, Berda lírájában is erős hangsúlyt kap az egyéniség újjászületésének és az új művészet létrehozásának az igénye. Sőt, verseinek tanúsága szerint, legerősebb törekvése ez idő tájt az önmegvalósítás, a léte „tegnapi” állapotából való újjászületés.

Proféciaíának kifejezésmódja, szólamkészlete arra enged következtetni, hogy az avantgarde költészet mellett a művészet jövőjével foglalkozó kiáltványok tételei is hatottak rá, mindenekelőtt Hevesy Ivánnak és Palasovszky Ödönnek a szocialista kultúra megteremtésére mozgósító, 1922-ben közreadott (és korábban már említett) manifestuma. „Szervezd újjá magadban az embert! Szabadítsd föl magadat önmagad alól. Őld meg magadban a régi embert!” – hirdeti a manifestum, Berda pedig a *Csak azért is* című versében arról vall, hogy

Alig van ember, ki kilépjén tegnap meghalt
hazug önmagából és még kevesebben
vannak, akik észreveszik mai arcukat.

Sokszor kutatjuk a lehetőséget:
hogyan győnjük meg bűneinket – magunk előtt.
Pedig tudjuk, hogy a papok
a legzseniálisabb detektívek.
És én mégis azt mondom, ha becsületes
pogány akarsz maradni, tanulj meg
bigott katolikusnak lenni.
Mert a disszonanciák teremtik meg a magad jogát.

Az avantgarde manifesztumoknak azt a tételét, amely szerint tegnapi önmagunk megtagadásával kell magunkban az új embert megvalósítani, ő úgy értelmezte és úgy élte át, mint a *templomos* múltjától való elszakadás programját. Képvilága, szólamkészlete arról tanúskodik, hogy miközben el akar szakadni tegnapi önmagától, vallásos nosztalgiai is kiújulnak: *tudom, hogy a legszomorúbb arcom a bennem meghalt krisztusok reggeli öröme*. Még „holnapi” önmagát tervező-építő verseinek a címei is vallásos-liturgikus képzeteiről tanúskodnak (*Prédikáció fiataloknak, Új evangélium, Hajnali rekviem, Lázadó áhitat, Paripa-induló a Megváltás küszöbén, Grotteszk zsoltár, Mea culpa – ego . . . , Evangélium*).

A század haladó költészete, amely már a világháború idején a pusztulásra ítélt humánus értékekért szállt síkra és a hagyományos vallások istene helyett az *embert* kívánta oltárra emelni, szintén gyakran élt a vallásos szemlélet fogalmaival és fordulataival. Forradalmiság és krisztianizmus gyakran jelentkezett együtt a kor lírájában, de Berda verseiben ennél többről van szó. Szemléletén, képvilágán megérződik, hogy első „esztétikai” jellegű élményei és eszmélései a valláshoz kötődtek. Mint iskolából-műhelyből kihullott külvárosi utcagyerek, először a templom falai között találkozott látványban, zenében, szertartásban olyan jelenségekkel, amelyek az élmény erejével hatottak rá, egy időre kiragadták köznapi léte szűkös kereteiből, és költői-misztikus hajlamokat ébresztettek benne. Az egyházi zenének, énekes nagymisék látványos pompájának, imát morzsoló processziók vonulásának, latin nyelvű liturgikus szövegek és ősi gregorián dallamok varázsának élete végéig megrendült és áhitatos hallgatója-szemlélője maradt: „*A gyilkos imádságok kivénültek belőlem és | az öröm feslett rózsáihoz kellett szaladnom olcsó csókokért. | De a templomok igazi tüzei továbbégnék bennem.*”

Az *Áradás* és a *Vérző napok* verseiben kifejeződő művészetfelfogásában szintén megtalálhatók az avantgarde irányzatok legfontosabb tételei, a természetesség és az egyszerűség igénye, az expresszionizmus lényegkeresése, másrészt a dadaisták által hirdetett felfogás, amely szerint a művészet végső célja az élettel való összeolvadás²⁰:

Kegyetlenül sok a mondanivalóm és nem érek rá
fölszleges pepecselésre. Aki mérnökibb többletet
kíván, forduljon az önképzőkörökhöz.
Én a pillanatok fájó lázadását és a soha-el-nem
múló Kétkedést nem tudom megfojtani
magamban, sem másban.
És különben is mit bánom én, ha dilettáns vagy
epigon vagyok. Elsősorban a Lényeket dalolom.

(*Grotteszk zsoltár*)

„Az újpesti Berda József . . . ez az intellektuális, nyers és zilált, modern proletárlélek, amely a friss csírák és rügyek türelmetlenségével vágyik a fényre, s fiatalosan szatirikus pesszimizmusával tartja vissza kiábrándultságát a kétségbeeséstől, színeiben mai termék, s az, ami benne mint tartalom lerakódott: tisztulatlan kevertségében is kitűnő nyersanyag – írja az *Áradás* bevezetőjében Szabó Lőrinc. Ez a tartalom, amit évek folyamán súlyosodik, természeténél fogva rendeződni fog, s rejtelmes törvények szerint bizonyára láthatóbb körvonalakat, szilárdabb formákat ölt. Ma még – én úgy látom – formátlan, és frazeológiájában is ahhoz a szélsőségesnek nevezett szellemi mozgalomhoz igazodik, amely az el-nem-mélyülés művészetének alkonyán²¹ hasznos munkát végzett rombolásával, sőt impulzív erejével negatívumait is jelentőssé tudta tenni.”

²⁰ Vö.: BOJTÁR Endre: *A kelet-európai avantgarde irodalom*. Bp. 1977., 158.

²¹ Szabó Lőrinc megjegyzése a századforduló impresszionista művészetére vonatkozik. Szerinte az impresszionizmus olyan irányzat volt, amelyet a felületesség, a dolgok lényegébe való el nem mélyülés jellemezett volna. „A finomat csak akkor szeretem, ha mély is. A felületet soha. Ezért tartom

Bármennyire is fontos volna számunkra, ma már kideríthetetlen, hogy a költő, akit mint egyik versében írja, testvéreinek *káromkodása a templomba kergetett*, milyen módon, milyen kerülőúton jutott el a Szabó Lőrinc által emlegetett, „szélsőségesnek nevezett szellemi mozgalomhoz”, miként kapcsolódott verseivel, legalábbis virtuálisan a magyar avantgarde költészetének a fennálló társadalmi berendezkedés érvényét bíráló és tagadó, az ember belső megújulásának programját hirdető, morálizáló-filozófáló irányzatához.

Más szóval: miként vált Berda József „baloldali” költővé, ami az 1920-as évek elején egyet jelentett nálunk az avantgarde formavilágának és kifejezőkészletének a vállalásával is?

Ismét csak a szocialista szemináriumokra vonatkozó, nagyon szűkszavú megjegyzésére utalhatunk, valamint arra –, és ez már több konkrétumot ígér –, hogy Újpesten működött ez idő tájt a korabeli baloldali irodalom és szellemi élet néhány jelentős képviselője, akikkel Berda kapcsolatban volt.

Mindenekelőtt Hajdú Henrikre kell gondolnunk, a költőre és műfordítóra, a *Nyugat* munkatársára, a skandináv irodalom népszerűsítőjére, aki a forradalmak bukása után újjászerveződő újpesti munkásmozgalomnak is egyik irányítója volt, akihez Berda rendszeresen eljárt, akitől sokat tanult, és a vele való szolidaritását oly módon is kifejezte, hogy az *Áradás* címadó versét neki ajánlotta, holott a kötet megjelenésekor Hajdú kommunista szervezkedés miatt már hónapok óta letartóztatásban volt. Újpesten élt Hevesy Iván is, a már említett manifesztumok társszerzője, a század új művészeti irányzatainak, az „izmusok” és az avantgardista áramlatok értő elemzője, akinek az útja törvényszerűen vezetett a *Nyugattól* a *Ma* táborába, aki Palasovszky Ödönnel együtt Komját Aladár személyén keresztül a magyar emigráció kommunista csoportjával is kapcsolatot tartott fenn. Az *Áradás*ban neki szóló dedikáció is található, a *Nyugat*ban pedig elsőként ő mutatta be Berda verseit.²²

Még erősebb hatással lehetett Berdára Pintér Ferenc, a különös sorsú költő, aki 1924-ben megjelent *Ostromlják a várost* c. kötetében expresszionista szabadversekben vallott a lázas, nyugtalan korról, amelyben élt, és lázadó indulatairól. Hét évvel volt idősebb Berdánál, eredetileg papnak készült, majd frontra került, megsebesült, később szolgálatmegtagadás címen haditörvényszék elé állították. A forradalom idején vöröskatona, az ellenforradalmi rendszer hatalomrajutásakor internálják. Kötetéről Babits írt elismerő bírálatot a *Nyugat*ban²³, József Attila pedig leveleiben nyilatkozott nagyon lelkesen a verseiről²⁴. Az Újpestelel határos Rákospalotán lakott, koplalt és nyomorgott, ha nagynehezen álláshoz jutott, előbb-utóbb ő maga hagyta ott a munkahelyét. Szerette a nagy csavargásokat, sokat volt együtt Berdával, aki egyik korai avantgardista programversét (*Az ég alatt: táncolni kezd a*

alacsonyrendűnek a tisztán impresszionista művészetet, melynek kitűnő munkásai sem lehetnek soha nagyok... A mai új generáció... egy nagy, általános, egészséges, súlyos komoly emberi művészetet dolgozik az előző áramlatnak (pár igazi nagyságot kivéve) felszínnel pompázó, puha, asszonyos, piperés, játékos és túlságosan városi művészete után.” Szabó Lőrinc nyilatkozatából, amely *Írók vallomásai* címen jelent meg (Magyarország, 1924. június 29. és Sz. L.: *Napló, levelek, cikkek*, Bp. 1974. 24–27.)

²² „Általában Berdának nagy fiatalságán kívül legszebb és legszimpatikusabb tulajdonsága áradó brutális őszintesége. Alig olvastunk mostanában új költőktől verseket, melyek oly leplezetlenül mutatták volna meg írójukat, az embert. Amelyek oly leplezetlenül mutatták volna meg annak az erős és mégis tragikusan egy helyben topogó ifjú generációnak a sorsát, amelyhez Berda József is tartozik és amelynek sorsa, életproblémáinak kibogozása csak az egész mai tömegtragédia megoldásával indulhat el békésebb és teremtőbb perspektívák felé” – írja többek közt Hevesy Berdáról szóló kritikájában. HEVESY Iván: *Berda József: Áradás*. Nyug. 1926. II. 310.

²³ „A ma nyelvén szól, a máról s a mának: de a ma szavai külön csengést nyerne az ő ajkán, mert az ő lelke nem egyszerűen a ma lelke: őbenne más is van, s ha nem így volna, nem volna értelme egyetlen szavának sem” – írja Babits Pintér Ferenc *Ostromlják a várost* c. könyvének kritikájában (Nyug. 1924. II. 422–423. és B. M.: *Arcképek és tanulmányok*, Bp. 1977. 346–349.

²⁴ „Viszek magammal egy nagyszerű, szenzációs, zseniális verseskötetet is. Azaz hogy többet viszek. Pintér Ferenc: *Ostromlják a várost*. 1924.” József Attila Galamb Ödönnek szóló leveléből (Szeged, 1924. okt. 30.) Kiadva: *József Attila válogatott levelezése*, Bp. 1976. 63–64.

világ...) ajánlotta neki, majd Pintér 1932-ben bekövetkezett halála után (a kortársak szerint éhen halt) *Álom halott barátommal* c. versében idézi fel emlékét²⁵ :

Mily megható volt, hogy az éjjel veled
beszéltem én, s egyre csudáltam horihorgas
termetedet, mely úgy jelent meg, mintha jegyenye
lett volna, s te csak hallgattál, mint a halál;
hallgattad, mint áradoztam előtted harsány
nevetések közt nagy evésekről és fiatal lányok
meleg húsáról, mint életedben egykor. – Nem szóltál,
csak figyelted szavaimat tovább, s veled együtt
néma volt az álom is, melynek vége szakadt, s máris
éreznem kellett a tompán dübörgő valóságot, hogy
voltál csak s csupán arcodat őrzi a lélek mélyén
áramló emlékezés, mely oly megindultan int feléd
most búcsúzó, akár az édesanya szeretett
gyermeke felé, akit a végtet elszakít tőle örökre.

Pintér Ferencnek, akit az 1920-as évek közepén az egyik legtehetségesebb költőnek tartottak, az újpesti írók körében is nagy tekintélye volt. Az újpesti *Független Újság* 1926 júniusában arról számol be, hogy a fiatal írók matinéjén, amelyen Berda József, Lengyel Miklós, Vihar Béla, Kulcsár László, Pásztor Andor, Hollós Korvin Lajos művei kerültek bemutatásra, Pintér Ferenc, „a magyar irodalom harcos hirdetője és úttörője” bevezetőjében azt az irányt vázolta fel, „amelyet a modern generációnak célként kell kitűznie, hogy kiszabadulhassunk a kései varróleány-romantika és a hazug, céljavesztett naturalizmus zsákutcájából.”²⁶

A baloldali újpesti írók és újságírók körében nem volt ismeretlen a bécsi magyar emigráció tevékenysége sem, tilalmak ellenére is eljutottak hozzájuk a Bécsben tovább élő *Ma* számai, sőt Kassák könyvei is (Hevesy Iván bírálataiban kötetről-kötetre követi az emigrációban élő Kassák költészetének alakulását) –, így érthető és törvényszerű, hogy Berda avantgarde kísérleteinek teljes értékű igazolását mindenekelőtt Kassák Lajostól várta, akihez 1925-ben verseinek kéziratát juttatta el, és akinek *Összetört hang: perifériákról* c. versét ajánlotta:

Hej, testvér,
milyen jó volna azt mondani:
holnap megváltozik a világ!
A REND
első paragrafusa értelmében azonban
„Kutyaugatás nem hallatszik a mennyországba.”
Ha csak tíz
fanatikus bolond elkiáltaná:
elég volt már a bablevesből!
ma libacomb kerül az asztalra
– hát miért ne? –
milyen természetes lenne minden.

²⁵ Pintér Ferenc költészetével BORI Imre (*A magyar irodalmi avantgarde, Újvidék, 1969, 189–192*), egyéniségével, élettörténetével, irodalmi szerepével SZABOLCSI Miklós (*Érik a fény, Bp. 1977. 151–169*) foglalkozott részletesen, de Berdával való kapcsolatát egyik szerző sem érintette.

²⁶ *Szép sikert eredményezett az első modern irodalmi megmozdulás Újpesten. Független Újság, 1926. június 12.*

Talán Rotschild is kibékülne a világgal.
 De hiába,
 még mindig öreg gyerekek és tejszagú
 kamaszok rothadnak
 a kövér ízű földön, –
 szegények félnek a naptól
 és a szomorú templomküszöböt csókolják.
 Mi lett velünk testvér? . . .
 Valahol sírnak az elvérzett galambok.

Kassák még nem találta Berda verseit közlésre éretteknek, de érdeklődést keltettek benne. Zelk Zoltán visszaemlékezéséből tudjuk²⁷, hogy 1925 őszén, a Bécsből már rendszeresen Budapestre utazó Simon Jolán őt kéri meg Kassák nevében arra, hogy keresse fel Újpesten Berdát. Egyik versében Berda hangot is ad csalódásának, hogy Kassák nem avatta költővé, nem fogadta be a *Ma* gárdájába: *De itt van még Kassák Lajos . . . | ő nem tagadja, hogy | két dudás nem fér meg egy csárdában. | Igen, megértem őt. Talán valahol összecsókoljt | bennünket a gyilkos nyugati szél | és testvérré boronálta sebeinket a júdások krisztusi sorsa.*

Bizonyára Kassák elzárkózása is hozzájárult ahhoz, hogy Berda az avantgarddal való eleven és mélyreható kapcsolata után meglehetősen korán elfordult az irányzattól, és 1928-ban *Egyedül* címen megjelenő, Babits Mihálynak ajánlott kötetében már öntudattal vallja az „izmusokkal” való szakítást, de ennek a szubjektív motívumnak mégsem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítanunk.

Berda avantgardizmusa ugyanis már eleve meglehetősen „eretnek” jelenség volt. Az *Áradás* és a *Vérző napok* szabadverseiben nemcsak a mozgalom forradalmisága, lázadó szelleme, az új morál és az új művészet megvalósításának az optimizmusa kap hangot, hanem ugyanezeknek az eszméknek és törekvéseknek a megkérdőjelezése, a nagy szándékok, morális elkötelezettségek – Berda kifejezését használva –, a *paradox teóriák* elszánt szolgálatának önironikus bírálata is. Persze mindez még nem válságtűnet: a forradalmak bukása után az avantgarde-on belül az afféle kettőség, illetve kétértelműség nem ritka jelenség.

A bekövetkező szakadásnak fontosabb előjele, hogy szemben az avantgarde szemléletével, amelyben a személyiség is inkább csak mint egy közösség tagja válik lényegessé, Berda az „izmusok” formanyelvén is többet vallott belső küzdelmeiről, válságairól, önmaga megvalósításának nehézségeiről, a proletár autodidakta *Sturm und Drang*járól, mint amennyit az avantgarde eltökélt kollektivistá szelleme általában megengedhetőnek tartott.

Szakításának legfőbb oka mégis az lehetett, hogy ha lazította és oldotta is az avantgarde normáit és hagyományait, legszemélyesebb dolgairól, fájdalmairól, megrendüléseiről, közérzetéről, testi-lelki állapotairól az avantgarde modorában kétszeresen nehéz volt szólnia. Ha továbbra is az avantgarde formanyelvéhez köti magát, lírai énjének legtermészetesebb, legtermékenyebb lehetőségei sorvadtak volna el. Fiatalon az avantgarde sodrába került, de alkata mégis ellenállt az irányzat személytelenségének,

Nemcsak Szabó Lőrinc hozta kapcsolatba Berda költészetét a korszak „szélsőséges” áramlataival, az *Áradás* és a *Vérző napok* kritikusai is az expresszionizmust, dadaizmust, valamint a Kassák-iskola frazeológiáját emlegetik cikkeikben. A kötetek egészére bármennyire is jogosak az efféle meghatározások, Berda és az avantgarde kapcsolatára mégis az jellemző, hogy lírájának távlatait az a néhány vers jelzi, amelyek az avantgarde-hoz való „hűtlenségéről” árulkodnak, amelyekben életének legszemélyesebb dolgai kapnak hangot (*Gyermeki vallomás egy kutyanak, Barbár ének apámnak, Ima: erős anyámnak*).

²⁷ Berda Józsefről Zelk Zoltánnal. Bihari Sándor televíziós beszélgetése. Elhangzott 1978. január 22-én. A beszélgetésből részleteket közölt a Látóhatár, 1978. április., 184–186.

Az avantgarde-tól eltávolodva válik képessé arra, hogy kifejezze végre fájdalmait, ellágyulásait, magánya, proletársorsa, szerelem nélküli ifjúsága elégikus panaszait. Nemcsak képvislőgá válik ettől kezdve tisztábbá, egyénibbé, egyszerűbbé és hitelesebbé, verseinek struktúrája, ritmusa is megváltozik: a hosszú sorokba tördelt, magabiztos optimizmust hirdető, patétikus szárnyalású programverseit lassúbb menetű, szemlélődésre-elmélkedésre ösztönző, szelidebb tónusú, zártabb szerkezetű szabadvers-típus váltja fel. Meglátja köznapi élete környezetének konkrétumait és mint lírai „témát” felfedezi groteszk-esendő önmagát:

Az embertelenség
sarában is nyolc
gyermeked anyja voltál,
ó csillagszemű tót leány.
De vágyaim kódén keresztül
még élsz, egyre terebélyesedel árva
fiad előtt –, immár tizenkét éve halott!
Anyás lélekkel induló, lásd, így
szakadtam ki belőled örök rohanásra, fényben
és árnyban megölelni téged.
Mily szomorú sors!
Veronika-arcod nem őrzi beszélő
fénykép, hogy légyen talizmán megoltalmazni
csavargó bolondjósádat kőszívű
gyerekek közáporától.

(*Ima: erős anyámnak*)

3

„A mai vásári zajban: csönd akar lenni ez a könyv – írja Berda az *Egyedül* előszavában –. Mert úgy érzem, ma sokkal könnyebb káromkodni, mint áhítatba mélyülni, vagy komolyan beszélni komolyabb dolgokról az izmusok már-már zsákutcába kerülő harcában. Ne jelentse ez azonban azt, hogy a Nyárspolgári Együgyűség szordínós kezesbáránnya lettem: hisz a huszonötévesek lázas vére lobog még bennem! . . . Csak egy célt ismerek: a felelősséget! – elhallgatni a fölöslegeket . . . Az ember legyen ember – önmagából, minden merev tendencia nélkül . . . Mert csak az igaz, ami önmagunkon keresztül – mindenkiért igaz lehet! . . . Ez az én igazságom ma, amikor a magam elmúlt lármája után is – úgy látom, nagy a szomjúság a Tiszta Szóra, Krisztus orgonájára, hogy szolidáris tudjak lenni jóban és rosszban testvéreimmel, akikkel hiszem egyéporladok majdan a Jó Halál tisztító malomkövei között.”

A prózai bevezető után versben is megfogalmazza új *ars poetica*-ját:

Ugyan ki ismeri majd
a láрма-vert költőt,
aki tegnap még homályos verset írt
legbolondabb szerelméről?

Tán egyszer mégis elhisszük:
fiatalság, bolondság! –
boldog csikószerelemünk elmúlt!

Szomorú vagy? nem baj!
Légy áldott szomorúbb szomorúság!
De öregedő kamaszoknak
nincs mit siratni-szeretni!

– nekünk már külön legyen
bölcsen szürcsölni a meleg húslevest,
néha mosolyogni és három délutáni órát aludni,
bizony aludni, vagy
sétálni a jószagú levegőn . . . –

Ó, kongó handabanda, olcsó költők száján!
a nagy zajban nem halljuk egymás szavát:
tanuljatok meg egyszerűnek lenni.
Szelídebb betegek legyetek már
és akarjátok végre,
hogy Isten jósága bennünk lakozzék
eltévedt angyalokban . . .

(Lassabban)

Nemcsak a maga útját határolja el az avantgarde-tól, Zolnai Béla folyóiratában, a szegedi Széphalomban Sirató Károly *Papírember* c. kötetéről is az „újhitűek” türelmetlenségével ír bírálatot. „Sirató Károly egyike azoknak a szélsőséges, izmusokba-fulladt fiatal költőknek, akik továbbfolytatóivá váltak annak a titánkodó modorosságnak, amelyet az azóta erősen lehangolt és immár kész művészi eredményekre visszatekintő Kassák Lajos már régen levetkőzött. Ez az újat titánkodó modor esetleg jól állhatott Kassáknak, hozzátartozhatott az ő oeuvrejének kialakulásához . . . azonban ami érthető volt Kassáknál, az egyéniségnél, az érthetetlen és ugyanannyira felelőtlen lett Sirató Károlynál, akiben pedig volna – és van is – annyi tehetség talán, hogy szembeforduljon mindazzal, ami nem az ő igazi hangja . . .”²⁸

Három év, múlva, 1931-ben, amikor fényképével együtt rövid önéletrajzát is eljuttatta Párizsba, Löffler A. Pálnak, a proletárirodalmat bemutató kiállításra, költészetének avantgardista múltját így idézi fel: *Áradás címen jelent meg 1926-ban első verskötetem, mely erősen magán viselte még az expresszionizmus és futurizmus elkerülhetetlen hatását, hogy később annál felszabadítóbb erőkhöz és lehetőségekhez jussak*²⁹.

Ahogy Tamkó Sirató Károlynak, a magyar expresszionista-szürrealista költészet jelentős képviselőjének a kötetét egyoldalúan ítélte meg, saját avantgardista múltjának a jelentőségét sem látta tisztán.

Ma már persze az 1920-as, 30-as évek magyar lírájának, továbbá Berda egész életművének ismeretében könnyebb lemérnünk, hogy az egykori „izmusoknak” milyen fontos szerepük volt szemléletének, írói magatartásának kialakulásában, saját hangjának megtalálásában, stílusának, kifejezésmódjának megformálásában –, mindabban, amit költészete legjellemzőbb és legértékesebb tulajdonságának tartunk.

Sérelmei, panaszai, lázadó hajlamai avantgardista kísérleteiben nemcsak formát nyertek, hanem erkölcsi-értelmi igazolást is, mert a „formabontó” irányzatokat átható ideológiák tudatosították benne a meggyőződést, hogy nyomora, magánya, sanyarú sorsa, létbizonytalansága és kiszolgáltatottsága az adott társadalmi berendezkedés viszonyai között törvényszerű jelenség. Ez a felismerés törvényesítette

²⁸ BERDA József: *Sirató Károly: Papírember*, Széhalom, 1928., 398.

²⁹ Kálmán József, az *Együtt* c. folyóirat szerkesztője írja Löffler A. Pálnak 1931 IX. 13-án kelt levelében: „Ami a kiállítási anyagot illeti, egyelőre itt küldöm Berda kolléga és az én fényképemet, valamint rövid életrajzunkat. Anyagot is meneszttek még e héten, s azt hiszem, hogy Illyés, József Attila, Hajdú és mások dolgait is Magához tudom juttatni, egy kis türelmet kérek csak.” Köszönettel tartozom Löffler A. Pálnak, Berda 1931-ben megfogalmazott önéletrajzának megküldéséért.

önmaga előtt is anarchisztikus indulatait, ennek hatására vállalta sorsát, a társadalmon kívüli lét állapotát olyan öntudattal, mintha maga választotta volna kényszerű létformáját, számára az egyetlen, amelyben hazugságok és öncsonkítások nélkül élhet. Az avantgarde tekintélyromboló szellemétől kapta az ösztönzést arra is, hogy életét a maga alkatának megfelelően, az egyszerűség, életszeretet törvényei szerint formálja, és életművében teljes önmagát valósítsa meg.

Csak hogy, mint azt az *Áradás* és a *Vérző napok* feszültsége, belső ellentmondásai, „anti-avantgardista” törekvései jelzik, éppen az utóbbihoz, lírai énjének kiteljesítéséhez nem volt már alkalmas számára az avantgarde formavilága és kifejezőkészlete.

Jól látta, hogy az „izmusokkal” szakítani kell, azzal is tisztában volt, hogy a nyugatos hagyományok több lehetőséget kínálnak az egyéniség szabadabb és gazdagabb kibontakozásához. A nyugatosok verseit újságokból, hetilapokból fáradhatatlan szorgalommal másolta, kivágta, füzetekbe ragasztotta. A maga hasznára-örömeire összeállított gyűjteményeiben Juhász Gyula, Babits, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc szerepel a legtöbb verssel³⁰.

A sorsába való belenyugvásnak és az avantgarde-től való eltávolodásának jellemző tünete, hogy már nem keresi lázas nyugtalansággal helyét a világban, a bennünk rejlő *új ember* kibontásának a gondja sem foglalkoztatja többé. Nem a holnapja érdekli már, hanem mindennapi életének létkérdései. Amikor a kötet programversében azt vallja, hogy számára az igazi öröm a meleg húseves, a délutáni alvás vagy a jószagú levegőn való sétálás, nem pillanatnyi kiábrándultságát fogalmazza meg, hanem új életfelfogásának és egyben költészetének is legfontosabb alapelvét: az emberi lét egyszerű örömeinek, saját kifejezését használva, *a gyarló örömeik* megbecsülését.

A belülről való építkezés, a lelki újjászületés nagyívű tervei helyett inkább „jelenlegi”, „befejezett” önmagát vázolja fel, mindennapi léte reális környezetében, a fertőtlenítő-szagú tömegszálláson, külvárosi kocsmasorokban üldögélve: vagy az utcán kóborolva, fázós lélekként, gyöngye vitézként, csavargó árnyként, züllött szerzetesként, rossz álmok megszállottjaként, olyan emberként, akinek a háta mögött összenevetnek az utcalányok, és akit mások is afféle *bolond költőnek* tartanak:

Furcsa fiú vagyok én, –
De úgy-e ti megbocsáttok nékem,
ha görbén megyek az utcán
és megcsókolom
a szomorú lovakat
– mi jólelkű testvéreinket?

(Fiatalok: én a tiétek vagyok!)

Megszaporodnak elmélkedő-önelemző versei, a nyugatos lírához, illetve annak impresszionista változatához való hozzáhangolódása leginkább abban nyilvánul meg, hogy gyakran szól borús hangulatairól, rossz közérzetéről, a magány sivárságáról, zsibbadt órák nyomasztó unalmáról:

³⁰ Berda kézírásos másolatokból és lapkivágatokból álló gyűjteményében, amelyet a húszas években állított össze a század magyar költőinek a versei a következő arányok szerint szerepelnek: Juhász Gyula 55, Babits Mihály 37, Tóth Árpád 29, Szabó Lőrinc 26, Ady Endre 15, Karinthy Frigyes 12, Erdélyi József 12, Fodor József 12, Kosztolányi Dezső 10, Sárközi György 7, Szép Ernő 6, Kassák Lajos 5, Füst Milán 4, Bányai Kornél 3, József Attila 3, Nagy Zoltán 3, Gellért Oszkár 2, Illyés Gyula 2, Zelk Zoltán 2. A gyűjteményben található feljegyzésből arra lehet következtetni, hogy bővíteni akarta a maga kedvére szerkesztett antológiát: „Jön: Illyés, József A., Fenyő L., Déry T., Forbáth Imre, Rozványi, Barta S., Zelk Z., Marschalkó, Mollináry G. (Komor, Strém).”

Szomorú idő volt ezen a délutánon.
szitált a köd,
eső csepegett
és én is szomorú voltam,
úgy hiszem téli öt óra lehetett
lassú sötétség . . .
és bennem köhögött-trüsszentett a nátha, –
csupa keserű ízetlenség, szintelen színek játéka.

(*Valaki kinevetett*)

A nátha, a köhögés, trüsszentés emlegetése nem stílusterés a versben, hanem Berda sajátos „impresszionizmusának” jellemző tünete: a hangulatait kifejező költeményeiben is mindig ott található a közérzetét meghatározó, sokszor gyötrelmes vagy éppen megalázó testi állapotára való utalás:

Vízbefullt világ:
vízízű, vízszínű, csupa víz, –
ó, ellankadó testem, hova fonnyadsz?
de vadul forr a láz,
szememen a vak köd szürkén tapogat –

Kiapadt lelkemet gyilkolni-enni,
durva sár sorsa már, –
nem enyém, tudod Isten.
Ha beteg vagy, beteg lettem,
legyen már áldott boldog gyűlöleted!

Csak ne lassan, gyorsan vezényeld
a Zuhanyt – gyöngé bogár vagyok . . .
Bölcs barbár legyőzől
s én szétmállott hullá mosolygok
hideg oltárod kövén . . .

Lám, harminckilenc, negyven fok:
valami hiányzik, az a két fej már négy fej –
Ez alul világos, felül sötét lett. – Aludj hát
szegény beteg: szemeden és szádon
tintáborult a világ . . .

(*Influenza*)

Egyébként a testiség, a testi dolgok érzékeltetése ekkor még aligha volt eltökélt szándéka. Sokkal inkább valamiféle átszellemült poézisre, kedvelt szavával élve: spirituális lírára törekedett. A *Kimondhatatlant kimondani!* – írta címként egyik verse fölé, költői céljainak összegezeként.

Mégis másfelé fordult az útja, mint ahogy szeretne volna.

A látszat szerint véletlenül, majdnemhogy akarata ellenére, valójában persze tehetsége leg-
ösztönösebb hajlamait követve talált rá költészete leggazdagabb forrására, a testiség érzésének, él-
ményének kifejezésére. Az a jelenet, amelyet *Érzékiség* című versében megindító naivsággal idéz fel,
hogy éppen templomba indult, amikor az *árva ördög*, hogy kísértésbe hozza, *ruganyos lábakat lóbált* a
szeme elé, ő pedig a látvány hatására megbokrosodott és az érzékiség útjára tévedt, annak a for-
dulatnak is a jelképe lehetne, amely lírájában következett be. Miközben *áhitatra, áldott szomorúságra*,

tiszta szóra, az ember-testvérekkel életben és halálban való szolidaritásra, *Krisztus orgonájára* vágyott, a testiség örömeinek érzései törnek fel benne váratlanul, visszafojthatatlan erővel, mámoros elragadtatással:

Oh város! összszeszűfolt hangyabolynyüzgés!
felöltözöttek börtöne vagy most!
és én
ezer méter szabadságos magosából
taposom rád méltóságos gögömet: –
anyaszült meztelenül! . . .
Ó forró gyönyörűség!
ma meztelenségem szabadságában fürdök;
lábaim alatt parfümös erdők szélesednek,
párolgó zöld és égő kék,
ki előtt szégyelljem magam?
Beleharapni az acélos füvekbe haj!
megrészegülni, ölelni a gyantás levegőben:
lendülj csak bitang-szép kamaszságom!
A szél kiszáritja rossz illataidat
e robbanó kánikulában,
mert tudja szabad csikónak születélt te is
malackodni-hemperegni Istennek zsíros tenyerén.
Legyen hát szent ünnepély a bűn, –
s ki Isten lázas csókjából fakadtál,
ó gyönyörű huszonöt éves fiatal testem:
csak kéjelegj ragyogó-bőrű magadon! –
Mert ideje már, hogy ünnepeljen a Lélek,
így, – anyaszült meztelenül,
ezerméter szabadságos magosából,
téged!
a paráznatestű fiatal bivalyt
holnapi asszonyok emléőinek
büszke kapujában . . .

Az egész fordulatban, amelyet elsőként ez a költeménye reprezentál, az élénk tónusú, ditirambikus sodrású *Meztelen kamasz a város felett*, leginkább az a meglepő, hogy a testiség élményének betörése nem fordítja visszajára, hanem inkább beteljesíti „spirituális” szándékait, jeléül annak, hogy áhíhata most találta meg igazi tárgyát, a testiség, a természet, az életszeretet és az önszeretet egymást átható érzésének rajongó mámorában. Mintha új vallásra lelt volna, amelynek legfontosabb eleme a természettel való egyesülés öröme és az antik kultúrákra emlékeztető, tehát ősi, de végképp nem barbár testkultusz. „Meleg lehet, friss test-illat árad felénk a versekből, itt-ott némi rabelais-i bátorsággal, az önmagáért is élni tudó élet erjedése csapja meg az olvasót – írja az *Egyedül* c. kötetéről Illyés Gyula a *Nyugatban*³¹ –. Minden él, lélegzik ezekben a versekben, az utcák elevenen zajlanak, mint a vérkeringés, maga a táj is megtestesül, párolog, mint a roppant szerető. A testével kapcsolódik Berda József a világba, hasonlatai csaknem kivétel nélkül a test működésével vannak vonatkozásban, verseinek ritmusa az öröm és a vidámság szerint változó lélegzethez, a tüdő funkciójához idomul. A szellemi világból is csak annyit szólaltat meg, amennyit teste megérez. Kamaszos vidám tisztaság, ártatlanság és mindenbe belekóstoló könnyelműség, dionüszoszi fölény fűti ezt a lírát, amely szinte

³¹ ILLYÉS Gyula: *Berda József: Egyedül*, Nyug. 1929. I. 560–561.

gőzölög a napsütésben és a legnagyobb szomorúságban is elegendő neki – ha más nincs – egy pohár pálinka, hogy felderüljön, fölmelegítse lelkét a lüktető test forróságával . . . Berda József költészetében élet van, eleven nyüzsgés, érthető emberi beszéd, igazi sóhajtás, becsületes káromkodás . . . Egyenes, keresetlen költészet, s ebből következőleg, programtalanságában is egyenes, emberi világszemlélet . . . egyik legvilágosabb és legköltőibb kifejezője a háború utáni ifjúság igazi lelkületének. Annak a teljesvonalú *birtokonkivüliségnek*, amely nyugodt, tiszta szívvel már semmit sem tud átélni, igazi lelkesüléssel alig hisz valamiben, valóban csak *szemlél* . . . Kívül minden tulajdonon, tradíción, társadalmi reláción, szerelmen, ennek a generációnak lelke és Berda József lírai heve is a legteljesebb emberi magány titokzatos, néha pusztá, néha délibábos régióiban mozog. Nyers, *kritikai* fényben, amelyben a legkisebb valóság is oly éles kontúrral jelenik meg, hogy szinte fáj a szemnek. S mégis még több világszűzre törekszik, még erősebb fényre . . . Rousseau-i, jóévtágyú, tehát optimista szkepszis, amely csak legelemibb, legvilágosabb ösztöneinek hisz s ezek sugallata szerint méri a változó életet. Világszemlélet, amely minél jobban kívül tudja magát mindenben, annál jobban behúzódik a saját birtokába. Ennek a hitetlenkedő, de nevetve hitetlenkedő, primitíven idealista és primitíven hedonista világszemléletnek költője Berda József.”

Illyés Gyula tanulmánya hasznos és termékeny egyoldalúsággal elsősorban azokra a tendenciákra hívta fel a figyelmet, amelyek egyre nagyobb hangsúlyt kapnak majd a költő további útja során. Az *Egyedül* c. kötetben ugyanis még kisebbségben vannak Berdának az élet, a természet, a testiség örömeit hirdető költeményei, amelyek egészen más életérzést fejeznek ki, mint a korábbi évtizedek szimbolista-impresszionista lírája, de Illyés néhány versből, versrészletből tisztán látta már, hogy Berda tehetsége nem a nyugatos hagyományokat folytató nosztalgikus hangulat-lírában, hanem a test-illatú, modern „hedonista” költészetben fog kiteljesedni és valóban újat mondani kortársainak, a múlt jó és rossz örökségéből egyaránt kiszorult, háború utáni nemzedéknek.

Hasonló következtetésekre jut vázlatos és sokkal rövidebb ismertetésében a *Literatúra* névtelen kritikusa^{3 2} (Berda feljegyzése szerint, maga a szerkesztő, Supka Géza) is, azt fejtegetve, hogy nem volna helyes „Berdát egyszerűen a nyugatosok irányába elskatulyázni. Valami fiatalos, kamaszos életvágy minduntalan ki-kiugratja a hámból: nála tisztán érezni az átmenetet az újabb generációhoz, amelynek számára a *Nyugat* már akadémiaát jelent.”

Ma már nyilvánvaló, hogy Berda költészetének igazi jelentőségét azon lehet lemérni, mennyire távolodott el a szimbolista-impresszionista líra hagyományaitól, miben hozott újat a *Nyugat* első nemzedékéhez képest, milyen mértékben sikerült legsajátosabb látásmódjának, életérzésének, élményvilágának érvényrejuttatásával költői „forradalmát” véghezvinnie.

Különállásának, függetlenségének első ösztönzője az a felismerés vagy talán csak megérzés lehetett, hogy az, amit ő érez, ami az ő számára fontos, ami izgalomba hozza, boldog derűvel tölti el vagy fölkorbácsolja és megalázza, vagyis mindaz, „amiből” ő verset ír, merőben más, mint az általa csodált és rajongott nyugatos költők témái és inspirációs forrásai. Nem differenciált érzések, hangulatok, lelki rezdülések indítják el benne a „versszerkesztés” műveletét, hanem egy falat étel, egy pohár ital elfogyasztásának élvezete, csavargások, kóborlások, szabad ég alatt való meztelen hempergések örömei, felhábordások indulathullámai, a test ragyogó vagy „gyalázatos” közérzetének állapotai.

Nem tudjuk, mikor és mennyire tudatosult benne, hogy mindazt, amit életanyagban, élményvilágban, vaskos és harsogó életszeretben, érzékiségben, testiségben egyre biztosabban és merészebben ő hoz a magyar irodalomba, csak torzulások árán lehetne a nyugatosok szenzibilitásra és pesszimizmusra hajló, kifinomult ritmikai megoldásokkal, bonyolult rímtechnikával dolgozó, gazdag zeneiségű szimbolista-impresszionista formanyelvén kifejezni –, de az mindenesetre figyelemreméltó jelenség, hogy az avantgarde-dal való szakítása után is a *szabad vers* maradt leggyakoribb és legtermészetesebb kifejezési eszköze.

Ez pedig nemcsak formai kérdés!

^{3 2} Berda József: *Egyedül*, *Literatúra*, 1929. ápr., 139.

Ha nem is lehet egyetérteni Kassák táborának egykori dogmatikus felfogásával abban, hogy a rimes verseket író költő árulója a haladás ügyének, az 1920-as években a szabad vers választása, illetve a hozzá való kötődés még világnézeti ügy, a baloldalhoz való tartozás jele, és mindezen túl esztétikai-poétikai vonatkozásban is vízváltó, mert a szabad vers az ember és a társadalom, a költő és a világ, a költészet és annak tárgya között kialakult és kialakulóban levő új viszonylatok legtermészetesebb kifejezési formája volt.

Másféle tapasztalatok, meggyőződések, ítéletek megfogalmazására volt alkalmas, létrejött során-másféle alkotói működés-folyamatokat indított el, másféle képzetársításokra ösztönzött, mint a hagyományos vers. A tradicionális versszerkeztéstől való eltérés megővta a költőt attól, hogy a megszokott ritmusképletek, a jól bevált rímtechnikai megoldások csábítására sokszor megírt témákat, lírai alaphelyzeteket, stílusfordulatokat ismétljen.

De abban az időben, amikor az *Egyedül* versei születtek, Berda mindenekelőtt az avantgarde-tól, az „izmusok” szerinte zsákutcába kerülő divatjától akart elhatárolódní, márpedig a szabad verset éppen a formabontó irányzatok hozták a magyar irodalomba és az ő lírájába is.

Éppen ezért nem szabad lebecsülnünk sem a szabad vershez való kötődésének a jelentőségét, sem azokat a törekvéseit, amelyek arra irányultak, hogy a szabad versnek olyan változatát alakítsa ki, amely független az avantgarde kötöttségeitől, és ugyanakkor költészete megújulásának, a természet, a testiség, az életöröm mámoros apoteozisának is tökéletes kifejezési eszköze lehet.

A szabad vers létjogosultságának a kérdése elméletileg is foglalkoztatja. Jól tudja, hogy a forradalmak bukása utáni időszakban az avantgarde költészettel együtt a szabad vers is gyanús jelenségnek számít, a formabontó költészettel együtt a szabad versre is ráütötték a hagyománytagadás bélyegét. Érthető, hogy poétikai munkákban keres igazolást arra, hogy az a költészet, amely szabad versekben ölt testet, nem alábbvaló a hagyományos poézisnél. „Az író csak önmagának felelős” – írja be jegyzőfüzetébe, majd így folytatja: *„Szabad vers: tisztán a belső ritmusra épített verselés, amely a vers formai törvényeit az érzés közvetlen megnyilatkozásának teljesen alárendeli.”* Másutt Alszeghy Zsolt meghatározását másolja ki: „Különösnek látszik, de a szabad vers éppoly zárt forma, ha igazi költőnek igazi ihletét tolmácsolja, mint a görög ódai mérték: sőt még zártabb, mert más hangulati tartalomra nem is illik reá. A szabad vers esztétikáját még nem írta meg senki; talán nem is lehet –, de ugyanolyan kényszerítő normája van, mint a zenének.”

Szó volt már arról, hogy miként idomította – amint felhagyott az aktivista programköltészettel – a deklamáló, merész ívelésű, hosszú sorokba tördelt avantgardista szabad verset, látszólag nagyon csekély kompozíciós változtatásokkal, újabb költeményeinek személyesebb-meditatívabb tónusához. Amikor pedig egészen magára talál, és himnikus versekben tör fel belőle az életöröm, a természetrajongás, a testiség érzésének elragadtatása, még tovább lép az avantgarde-től örökölt szabad vers áthasonításában.

Sajátos kontraszthatást teremtve, az antik líra stílusához, hagyományaihoz közelíti a szabad verset, mint ahogy az már a *Meztelen kamasz a város felett* patetikus hangvételén, világos szerkezetén, érzékletes képein, szókinccsének, szóösszetételeinek, kifejezés-készletének választékoságán, az egész költeményt átható pogány derűn, dionüszoszi mámoron is lemérhető.

Kritikusai közül legkorábban Strém István (maga is költő és elbeszélő) figyel fel arra, hogy a Kassák-féle iskola frazeológiájával szakítva, milyen erős koncentrálttság, szerkezeti dinamika, rap-szodikus pátosz jelentkezik Berda szabad verseiben³³. Berzy András pedig egy év múlva azt fejtegeti a *Széphalomban*, hogy Berda „lázongó forma- és élményanyaga, a fűben, fában fluidumként megbúvó istenség ízeivel... a klasszikus mitológiák világát idézi”, újabb versei pedig haladást mutatnak „a zárt kompozíció, a klasszikus tömörség s már-már a latin stílus világosságának átütő ereje felé”³⁴.

³³ STRÉM István: *Berda József: Áradás*. Újság, 1926. aug. 22., [Strém István] *si.: Vérző napok*, Újság, 1927. jún. 14., [Strém István] *si.: Berda József: Egyedül*, Újság, 1929. máj. 8., [Strém István] *si.: Berda József: Örökkévaló lobogással*, Újság, 1932. jún. 9., [Strém István] *si.: Berda József: Férfi-hangon*, Újság, 1934. márc. 4.

³⁴ BERZY András: *Berda József: Öröm*, Széphalom, 1930. július–szeptember.

Lehetséges, hogy klasszicista költőink közvetítésével jutott el Berda az antikvitás élményéhez, de versein nem a magyar klasszicisták, hanem a római antik költők felszabadító hatása érezhető, akiknek a műveit fordításból ismerte, és némi latin tudásával (amelyet olyan alapon tételezhetünk fel, hogy gyakran hosszú liturgikus szövegeket recitált hibátlanul) talán eredetiben is követni tudta. Nem Berzsenyinek, a „magyar Horácnak” a varázsa ragadta meg, hanem Catullus érzelmi teljessége, merész erotikája, mohó életszeretete, kegyetlen gúnyolódása, humorának népies vagy éppen „külvárosias” vaskossága. Nem véletlen, hogy egyik versében a *latin lelkület lobogásáról* ír, önmagát pedig a klasszika-filológus Révay Józsefet ünneplő versében a *latin örömök költő-kamaszájának* nevezi.

A versein átszűrődő antikos jelleg, bár az *Egyedül* c. kötetétől kezdve mindvégig érzékelhető költészetében, először csak 1961-ben, Rónay György tanulmányában³⁵ kapott nagyobb hangsúlyt. Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy Berda verseiből bőségesen lehetne idézni sorokat, részleteket, „melyek jellegzetesen antikos hangulatúak s arra vallanak, hogy költőjük valóban 'a latin lelkület lobogásával' szemléli a valóságot”. A tudatosan vállalt latinosság Berda verseinek lélegzetvételén, sorainak lüktetésében, különös inverzióiban, invokációiban éles enjambement-jáiban éppúgy megnyilatkozik, mint az antik költészet ritmikái, verselési, nyelvkezelési, képalkotásai hagyományainak hatásában.

A modern embert kifejező whitmani szabad vers legfontosabb előzménye és mintaképe a Biblia volt, Berda pedig az antik költészet hangulatához való közelítéssel tette alkalmassá a szabad verset a korszak leginkább időszerű mondanivalóinak, a magány, a nyomor, a szegénység, a szerelemtelen ifjúság gyötrelmeinek, a magára maradt ember mohó boldogságvágyának, sajátos proletár „hedonizmusnak” a megszólaltatására anélkül, hogy költészetének korszerűségét valamiféle „újklasszicizmusra” törekedve hatástalanította volna. „Őszinte örömmel üdvözlöm Berda József könyvét – írta Illyés Gyula a már idézett kritikájában³⁶ –, végre egy fiatal 'modern', aki modernsége mellett szívvel-lélekkel költő is.”

Kálmán Vargha

„CHANTEUR HEUREUX DES PLAISIRS MEDIOCRES”

Le début de József Berda

L'étude tente d'esquisser la première étape de la carrière de József Berda (1902–1966), poète prolétaire autodidacte. En connexion avec lui, ses critiques et ses analystes ont mentionné le plus souvent les noms de Catulle et Walt Whitman, Rabelais et Saint François d'Assise, Villon et Kassák, Rousseau et Essénine, Francis Jammes et Jean Follain, de même que celui d'Attila József à qui il a été attaché par une amitié personnelle aussi. Son premier volume de poésie auquel Lőrinc Szabó a écrit une dédicace, s'est composé encore sous le signe de l'avant-garde et a paru, en 1926, sous le titre *Dérivement* (Áradás), à Újpest, dans une ville industrielle au voisinage de la capitale (qui appartient déjà de nos jours administrativement à Budapest) où Berda vivait alors comme logeur à la nuit et travaillait pour les hebdomadaires de gauche, en opposition avec le régime contre-révolutionnaire. Les critiques de son premier volume retrouvent dans sa poésie l'expressionnisme, le dadaïsme et la phraséologie du cercle d'avant-garde de Lajos Kassák. Son volume de poésie paru en 1928, intitulé *Seul* (Egyedül), dédié à Mihály Babits, montre déjà un détachement de l'école avant-gardiste. C'est le vers libre qui reste son moyen d'expression le plus naturel, mais, pour épanouir son moi lyrique, il trouve déjà trop étroite l'impersonnalité programmatique et l'esprit collectiviste de l'avant-garde. Il voudrait développer une poésie spirituelle-individualiste, et, contrairement à tout cela, et d'une manière apparemment inattendue, mais dans son essence très conformément à son individualité, c'est la voix d'une veine lyrique pleine de joie de vivre et d'un caractère prononcément sensuel qui jaillit de lui. Il deviendra le poète des plaisirs du manger et du boire, des amours, des vagabondages libres, poète qui se dit dans ses poèmes le „chanteur heureux des plaisirs médiocres”.

³⁵ RÓNAY György: *Berda József: Ostor és olajág – Így igaz*. Vigilia, 1961, 749–755. és R. Gy.: *Olvadás közben*, Bp. 1971, 75–87.

³⁶ ILLYÉS Gyula: i. m.